

Arastırma Makalesi

Akdeniz Havzası Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi¹

The Relationship between Tourism and Economic Growth in Mediterranean Basin Countries

Serhat ALPAĞUT Dr Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eleşkirt Meslek Yüksek Okulu salpagut@agri.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-7326-4048	Hayati AKSU Dr. Öğr. Üyesi (Emekli), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi htks2023@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-6501-3513
--	--

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
13.09.2024	07.01.2025

Öz

Akdeniz havzası ülkeleri, dünya toplam gelen turist sayısının yaklaşık üçte birini ağırlamaktadır. Bu durum Akdeniz havzasının dünya turizmindeki önemini vurgulamaktadır. Bu öneme istinaden turizm sektörünün ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi beklenmektedir. Dünya turizmi açısından önemli olan bu bölgenin ekonomilerinde turizmin etkisinin gözden geçirilmesi önemlidir. Bu çalışma 12 Akdeniz havzası ülkelerinde turizmin ekonomik büyümeye etkisini araştırmaktadır. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak ARDL tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda Malta ve Yunanistan dışındaki diğer ülkelerde turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayılar değerlendirildiğinde turizmin ekonomik büyümeye etkisi tüm ülkelerde olumludur. Sonuçlar Fransa, İspanya, İsrail, Mısır ve Türkiye için istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa dönemde ise İtalya'da turizm ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken İsrail'de bu etki negatiftir. Elde edilen sonuçlar iktisadi teori ve literatürle uyumludur. Sonuçlar Akdeniz havzası ülkelerinde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Akdeniz havzası ülkelerin turizmin ekonomik büyümeye olumlu etkilerinin artarak devam etmesini sağlayacak ulusal ve uluslararası iktisat politikaları geliştirmek, bölgenin sosyal, politik, ekonomik istikrarına katkı sunacak iyileştirmeleri desteklemek sürdürülebilirlik açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Turizm, ARDL, Akdeniz Havzası Ülkeleri

Abstract

The countries of the Mediterranean basin receive about a third of the world's incoming tourists. This situation underlines the importance of the Mediterranean in world tourism. Because of this importance, the tourism sector is expected to have a positive impact on the economic growth of the countries. It is important to examine the impact of tourism on the economies of this region, which is important for world tourism. This study examines the impact of tourism on economic growth in 12 Mediterranean countries. The econometric method used in the study is ARDL. As a result of the study, it was found that there is a long-run relationship between tourism and economic growth in countries other than Malta and Greece. When evaluating the long-run coefficients, the impact of tourism on economic growth is positive in all countries. The results are statistically significant for France, Spain, Israel, Egypt and Türkiye. In the short term, tourism has a positive effect on economic growth in Italy, but a negative effect in Israel. The results obtained are in line with economic theory and literature. The results indicate that the tourism-based growth hypothesis is valid in the Mediterranean countries. For the sake of sustainability, it is important to develop national and international economic policies that will further increase the positive impact of tourism on economic growth in the Mediterranean countries and support improvements that will contribute to the social, political and economic stability of the region.

Keywords: Economic Growth, Tourism, ARDL, Mediterranean Basin Countries

¹ Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında, birinci yazarın "Terör, turizm ve ekonomik büyüme: Türkiye ve Akdeniz havzası ülkeler üzerine incelemeler" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Önerilen Atf /Suggested Citation

Alpagut,S. & Aksu, H., 2025, Akdeniz Havzası Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(1), 1-24.

1. Giriş

Dünya bankası verilerine göre 1995 yılında dünyada yaklaşık 1 milyar olan toplam turist sayısı, 2019 yılında 2,4 milyara ulaşmıştır. Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerde ise 1995 yılında yaklaşık 180 milyon olan gelen turist sayısı 2019 itibarıyla yaklaşık 700 milyona ulaşmıştır (World Bank, 2024). Dünya ortalamasında 2,4 kat artan turist sayısı, Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerde yaklaşık 3,9 kat artış göstermiştir. Oransal olarak değerlendirildiğinde 1995 yılında dünya turizminin %18’lik kısmı Akdeniz havzasında gerçekleşirken, bu oran 2019 yılında yaklaşık %29’a ulaşmıştır. 2019 yılı sonrası Covid19 pandemisi nedeniyle turizm sektöründe önemli düşüşler gerçekleşmiş olsa da devam eden yıllarda sektörde önemli toparlanmalar yaşanmıştır. 2030 yılına kadar Akdeniz havzasının dünyada en çok ziyaret edilen bölge olmaya devam etmesi beklenmektedir (United Nations World Tourism Organization, 2019, s. 2). Veriler, Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerin dünya turizminde önemli bir yere sahip olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Bölgede turizmin bu kadar ön planda olması, ülkelerin ekonomik büyümelerine fayda sağlaması beklentisini doğurmaktadır.

Turizmin ekonomik büyüme üzerine etkisinde birçok etki kanalı bulunmaktadır. Turizm sektörünün iç dinamiklerindeki iyileşme, sektörel olarak, istihdam ve gelir artışı sağlamakta ve böylece milli geliri doğrudan olumlu etkilemektedir. Bunun yansısı turizm sektörü birçok alt sektörden girdi ve çıktı sağladığından turizmdeki büyüme diğer sektörlerle yansımakta, böylece dolaylı olarak milli gelir artışına katkı sağlamaktadır. Turizm sektörü ülkeler için önemli bir döviz kaynağıdır. Turizmle kazanılan döviz, ülkenin döviz piyasasını ve ödemeler bilançosunu dengeleyici özelliğe sahiptir. İlave turizm gelirleri, ülkelerdeki sermaye malları ithalatının finansmanında kullanılmaktadır. Bu da sermayenin gelişmesine olumlu katkı sağlamaktadır. Turizm sektörünün gelişimi ve buna bağlı olarak diğer sektörlerin gelişimi ekonomideki işlem hacmini artıracığından, turizmdeki gelişme vergi geliri olarak maliye alanına da olumlu katkı sunmaktadır. Ülkeler turizm sektörünün gelişmesi için altyapı ve üstyapı yatırımlarını artırmaktadır. Ulaşım ağının genişlemesi ticaret için vazgeçilmez bir unsurdur ve yabancı yatırımların da belirleyici faktörlerinden biridir. Bu sebeple turizm amacıyla geliştirilmiş olsa da bu alt ve üstyapı yatırımları ülkenin dış ticaretin gelişmesine ve ülkeye doğrudan yabancı yatırımı girişlerine olumlu katkı sağlaması beklenmektedir. Tüm etkiler birlikte ele alındığında turizm sektöründeki gelişmenin ekonomik büyümeye doğrudan ve dolaylı olarak önemli katkılar sunduğu açıktır. Turizmin ekonomik büyümeye etkisi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Akdeniz havzası ülkeleri üzerine yapılan Gökova ve Bahar (2006); Dritsakis (2012); Aktaş ve Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic, Kulis ve Seric (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül, Karadaş ve Koşaroğlu (2018); Sarıdoğan (2019); Ren ve ark. (2019); Karakaş ve Türkseven (2022)’in çalışmaları turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir.

Turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği faktörlerin yansısı olumsuz etkilediği faktörler de bulunmaktadır. Turizm sektöründe hızlı gelişim ve endüstrileşme; kaynakların tüketilmesi, çevrenin bozulması, doğal kaynakların zarar görmesi, karbon ayak izinin artması gibi faktörler, olumsuz etkilerine örneklerdir (Gössling, 2002; Peeters ve Schouten, 2006; Hunter ve Shaw, 2007). Bu durumlar turizmin ekonomik büyümeye olası pozitif etkilerini azaltan faktörlerdir. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşen siyasi istikrarsızlıklar, askeri kalkışmalar, darbeler, savaşlar, iç çatışmalar, terör, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi faktörler de turizmin gelişimini olumsuz etkileyen faktörlerdir ve turizmin ekonomik büyümeye etkisini azaltabilmektedir. 2010-2012 yılları arasında Tunus'ta başlayan ve ardından Mısır, Libya, Suriye gibi ülkelere yayılan Arap Baharı, 2017 yılında İspanya’da yaşanan Katalonya Bağımsızlık Referandumu, 2008-2018 Yunanistan ekonomik krizi, 2015 Yunanistan mülteci krizi, 2011 yılı Mısır devrimi, 2015 yılı Türkiye’de askeri kalkışma, Covid19 pandemisi, İsrail-Filistin Savaşı bölgedeki turizmi olumsuz etkileyen faktörlere bazı örneklerdir. Olumsuz etkilenmiş olabilecek turizm sektörünün de ekonomik büyümeye etkisi olumsuz olabilir. Bu yüzden bölgede turizmin büyümeye etkisinin yeniden ele alınması literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın takip eden bölümünde turizmin ekonomik büyümeye etkisi teorik olarak incelenecektir. Sonrasında ilgili literatür özetlenecektir. Devam eden bölümde veriler, ekonometrik yöntemin metodolojisi ve analiz bulguları paylaşılacaktır. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirme sunulacaktır.

2. Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi mikro ve makro ekonomik gerekçelerle incelenecektir. Mikro ekonomik faktörler turizm sektörünün kendi iç dinamikleri ile büyümesinden kaynaklanan faktörlerdir. Makro ekonomik faktörler ise turizmin yarattığı döviz artışı ve döviz piyasasına etkisi, ödemeler bilançosuna katkısı, doğrudan yabancı yatırım artışı, dış ticaret artışı, maliye etkisi

gibi faktörler ve bu faktörlerin nihai olarak sağlayacağı istihdam ve yatırımlarda toplam artıştır. Sonrasında ise turizm ve büyüme ilişkisini olumsuz etkileyen faktörlerden bahsedilecektir.

Turizm, turistin tatil planı yapması ile başlayan süreçte; acente, ulaşım, konaklama, yeme-içme, sağlık, iletişim, bankacılık vb. alanlarda hizmet alımı gerçekleştirdiği bir sektördür. Samırkaş ve Samırkaş (2014), turizm sektörünün 41 alt sektör ile ileri geri bağlantısı olduğunu ifade etmektedir. Turizm sektöründeki gelişim diğer alt sektörlerin de gelişimini sağlamaktadır. Turizm sektöründe artan konaklama talebi alt ve üst yapı yatırımlarını artırmakta, buna bağlı olarak da yapı malzemeleri ve inşaat gibi sektörlerde istihdam artmaktadır. Otellerde misafirlere sunulan yiyecek-içeceklerin sürekli tedariki neticesinde gıda sektöründe iyileşme gerçekleşmekte ve buna bağlı tarım, hayvancılık, balıkçılık ve içecek gibi sektörlerin toptan ve perakende süreçleri iyileşmektedir. Turizm sektöründeki gelişim neticesinde diğer sektörlerde de gelişim görülmektedir. Böylece turizm, ekonomik büyümenin itici faktörü haline gelmektedir. Bahsedilen bu etki dolaylı etkidir. Diğer bir etki ise doğrudan etkidir. Doğrudan etki turizm sektöründe üretilen mal ve hizmetlerden ötürü turizm sektöründe gerçekleşen istihdam ve gelir artışıdır. Bu etki turizm sektörünün kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan etkiyi ifade etmektedir (Gwenhure ve Odhiambo, 2017, s. 35).

Turizm ve büyüme ilişkisinde birkaç makroekonomik etki kanalları bulunmaktadır. İlk etki, turizm yoluyla ülkeye sağlanan döviz girişi ile başlamaktadır. Bu döviz girişi ülkelerin döviz ihtiyacını karşılamakta ve döviz piyasasına önemli katkılar sunmaktadır (Apergis ve Payne, 2012, s. 449). İkinci etki döviz girişi neticesinde ülkede yatırımların finansmanın kolaylaşmasıdır. Yeni sermaye mali için oluşacak döviz talebi turizm yoluyla sağlandığından, döviz piyasasına olumsuz etki oluşmamaktadır. Bu durum ülkenin sermaye oluşumuna olumlu katkı sağlamaktadır. (Nowak, Sahli ve Cortés-Jiménez 2007, s. 516). Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yüksek ithalatın ödemeler bilançosundaki olumsuz etkisinin dengelenmesi, ulusal rezervlerin korunması ve makro ekonomik dengenin sürdürülmesi açısından turizm gelirleri hayati öneme sahiptir (Cortés-Jiménez ve Pulina, 2010, s. 61). Diğer etki, maliye etkisidir. Turizm sektöründe ve bağlı sektörlerde yaşanacak gelişim, yurtiçi işlem hacminde artış meydana getirecektir. İşlem hacminin artması ise vergi gelirinin artmasını sağlayarak kamu maliyesine katkı sağlamaktadır. Turizm faaliyetleri ve bağlı diğer sektörlerin faaliyetlerinden önemli vergi geliri doğabilmektedir.

Turizm sektörü bir ülkenin dış aleme olan tanıtım yüzüdür. Turizm sektörü canlı olan bir ülkenin yatırım çekme konusunda bir cazibesi de oluşmaktadır. Özellikle turizm gelirleri oransal olarak yüksek olan ülkeler, turizm sektörüne yeni yatırımlar çekebilmektedir (Sanford ve Dong, 2000, ss. 2007-2008). Çok uluslu şirketlerin kâr iştahını artırabilme özelliği olan turizm sektörü, yabancı yatırımları sadece kendi sektörüne değil diğer sektörlerde de çekebilmektedir. Sanford ve Dong (2000); Katircioglu (2011); Samimi ve Sadeghi (2013) ve Tomohara (2016)'nın çalışmaları ekonomilerde turizm sektörünün gelişmesi neticesinde ülkeye doğrudan yabancı yatırımların girişlerinin arttığı ve ekonomik büyümeye bu yönüyle katkı sağladığını belirtmektedirler.

Turizm sektörü dış ticaret haddi üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Ülkeye gelen turist sayısının artması ülkedeki altyapı ve üstyapı ihtiyaçlarını artırmaktadır. Bu ihtiyaçları gidermek için yapılan yol ve ulaşım sistemlerinin gelişmesi ülkeler arasında dış ticaretin gelişmesi için önemli bir faktördür (Santana-Gallego, Ledesma-Rodríguez ve Pérez-Rodríguez, 2016, s. 1027). İlaveten ulaşım altyapısının iyileşmesi taşıma maliyetlerini azalttığından, dış ticaretin gelişmesine uygun zemin hazırlamaktadır. (Khan ve Kalirajan, 2011, s. 1342). İş seyahatleri dünya turist gelişlerinin % 15'ini oluşturmaktadır. Bu seyahatler yatırımcıların yeni iş fırsatları yaratmaları için önemli birer fırsattır ve ticareti önemli ölçüde etkilemektedir. (Suresh ve Tawari 2018, ss. 946-948). Turizm iyi bir tanıtım faaliyetidir. Turist sayısındaki artış ülkenin ürün ve hizmetlerini ve diğer ülkelerdeki bilinirliğini artırdığından ürün ve hizmetlerin ihracat potansiyeli de artmaktadır. Belirtilen gerekçeler turizm vasıtasıyla dış ticaretin artabileceği ve ekonomik büyümenin olumlu etkilenebileceği ifade etmektedir.

Bahsedilen hususlar turizmin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebileceğini ifade etmektedir. Fakat araştırmacılar turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinde bazı faktörlerin turizmi ve ekonomik büyümeyi negatif etkileyebileceğini belirtmektedirler. Bu faktörler turizm sektörünün çevresel maliyetleri, atık yönetimi, su kaynaklarının kullanımı ve kaynak tüketimi ile ilgili etkileridir. Dünyada yıldan yıla büyüyen turizm sektörü endüstrileşmeye devam etmektedir. Artan konaklama tesisleri ülkelerin en güzide bölgelerini çevresel bir bozulmaya maruz bırakmaktadır. Konaklama tesislerine ulaşım için yollar, köprüler, havaalanları ve limanlar gibi yapılar inşa etmek çevresel hasarı artırmaktadır. Ayrıca çok uluslu şirketlerin fiziki yatırımlarını çekmek amacıyla sayısı artırılan alt ve üstyapılar da çevresel bozulma için olumsuz faktörlerdir. (Buckley, 2018, s. 565; Gössling ve Hall, 2006, s. 6). Turizm endüstrisi gıda, enerji ve su gibi doğal kaynaklara önemli bir talepte bulunur. Bazı durumlarda yerel altyapının artan talebi karşılayamaması olasıdır, bu da kaynakların aşırı kullanımına ve kaçınılmaz olarak tükenmesine yol açmaktadır (Farrukh, Younis ve Longsheng, 2023, s. 4).

Diğer yandan bazı araştırmacılar turizm sektörü kaynaklı karbon ayak izi artışına dikkat çekmektedir. Turizm sektöründeki artışın çevre kirliliğini olumsuz yönde etkilediği ve ekonomik büyümenin bu durumdan zarar gördüğü vurgulanmaktadır (Gössling, 2002, s. 285; Peeters ve Schouten, 2006, s. 160; Hunter ve Shaw, 2007, s. 50). Bu durumlar uzun vadeli sürdürülebilir ekonomik büyüme konusunda endişe oluşturmaktadır.

Turizm sektörü ekonomik önemine karşın oldukça kırılgan bir yapıya da sahiptir. Özellikle savaş, çatışma, suikast ve terör gibi olumsuz faktörler turizm pazarının olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır (Enders ve Sandler, 1991, s. 53; Sandler ve Enders, 2008, s. 5). Terör gruplarının turizm sektörünü özellikle seçmelerinin nedeni farklı ülkelerden gelen turistlerin korku ve endişeyi kendi ülkelerine taşımaları ve turizm destinasyonunun tercih edilmemesini sağlamaktır. Temelde amaç ise azalan turizm gelirlerine bağlı olarak ekonominin zarar görmesidir. Bu olumsuz faktörlerin gerçekleşmesi durumunda turistler güvensiz turizm destinasyonlarından daha güvenli turizm destinasyonlarına kaymaktadır. Bir bölgede turizmden kaynaklı ekonomik zarar yaşanırken başka bir bölgede turizm kazançları artabilmektedir (Drakos ve Kutan, 2003, s. 623; Bassil, Saleh ve Anvar, 2019, s. 52; Seabra, Reis ve Abrantes 2020, s. 2; Neumayer ve Plümpner, 2016, s. 196). Çatışma, terör ve şiddet eylemlerinin yaşandığı ülke ve bölgelerde turizmin ekonomik büyümeye etkisi olumsuz olabilmektedir (Afonso-Rodríguez, 2017, s. 57; Evans ve Kelikume, 2018, s. 232).

3. Literatür

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde 4 temel hipotez etrafında şekillenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle bu hipotezlerin olduğu literatüre yer verilecektir. Sonrasında ise turizm ile yatırımlar ve turizm ile ticaret arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar özetlenecektir.

Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi ilk olarak Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002)'nin çalışması ile araştırmacıların odağına gelmiştir. Çalışmada, İspanya'nın uzun vadeli ekonomik büyümesinde turizmin rolünü araştırılmış ve 1975-1997 yılları arasında üç aylık verileri kullanarak, eşbütünleşme ve nedensellik testleri sonuçları sunulmuştur. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre İspanya'nın uzun vadeli ekonomik büyümesinin turizmin gelişmesine oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında Eugenio, Martin ve Scarpa (2004); Gunduz ve Hatemi (2005)'nin çalışmaları Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002)'nin bulgularını destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Bu durum iktisat literatüründe "Turizme Dayalı Büyüme Hipotezi"nin (TDBH) doğuşunu sağlamıştır. Fayissa, Nsiah ve Tadasse (2008); Proença ve Soukiazis (2008); Po ve Huang (2008); Adamou ve Clerides (2009); Santana, Rodríguez ve Jiménez (2010); Narayan Sharma ve Bannigidadmath (2013); Brida, Lanzilotta ve Pizzolon (2016); Simundic ve ark. (2016); Usmani, Akram ve Praveen (2021)'in çalışmaları TDBH hipotezini desteklemektedir. Bu çalışmanın da alanı olan Akdeniz havzası ülkeleri üzerine yapılan çalışmalardan Gökovalı ve Bahar (2006); Dritsakis (2012); Aktaş ve Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic ve ark. (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül ve ark. (2018); Sarıdoğan (2019); Ren ve ark. (2019); Karakaş ve Türkseven (2022)'in çalışmaları, TDBH hipotezini destekler kanıtlar sunmaktadırlar. Bazı araştırmacılar ise nedensel yönün ekonomik büyümeden turizme doğru olduğunu, ekonomik büyüme ile elde edilen makro ve mikro ekonomik faydaların turizm sektörünün gelişmesinin temel kaynağı olduğu savunmaktadırlar. Bu sav literatürde "Büyümeye Dayalı Turizm Hipotezi" (BDTH) olarak bilinmektedir. Narayan (2004); Oh (2005); Patsouratis, Frangouli ve Anastasopoulos (2005) Algieri (2006)'nin çalışmaları BDTH hipotezini destekleyen öncü çalışmalardır. De Vita ve Kyaw (2016) ile Antonakakis, Dragouni, Eeckels, Filis (2019) çalışmaları BDTH hipotezini destekleyen diğer çalışmalardır. Akdeniz ülkeleri üzerine yapılan çalışmalardan Aslan (2014) İspanya, İtalya, Tunus, Kıbrıs, Hırvatistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da; Yıldırım ve Şahin (2018) ise Slovenya'da BDTH hipotezinin geçerli olduğunu belirtmektedirler. Bazı araştırmacılar ise turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinde hem turizmin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği hem de ekonomik büyümenin turizmi pozitif etkilediğini savunmaktadırlar. Literatürde "Geri Bildirim Hipotezi" (GBH) olarak bilinen hipotez Seetanah (2011); Apergis ve Payne (2012); Massidda ve Mattana (2013); Tugcu (2014); Seghir, Mostéfa, Abbes ve Zakarya (2015)'nin çalışmaları tarafından sunulan ampirik kanıtlar ile desteklenmektedirler. Akdeniz üzerine yapılan çalışmalarda ise Cortés-Jiménez ve Pulina (2010) İspanya; Aslan (2014) Portekiz, İsrail, Türkiye; Dücan, Şit, Şentürk (2016) 6 Akdeniz ülkesi; Dogru ve Bulut (2018) 6 Akdeniz ülkesi, Emirkadı (2022) 11 Akdeniz ülkesi için GBH hipotezinin geçerli olduğunu belirtmektedirler. Turizm ve ekonomik büyüme arasında son hipotez olan "Tarafsızlık Hipotezi", turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı savunmaktadır. Literatürde Aslan (2014) Malta ve Mısır için; Yıldırım ve Şahin (2018) 9 Akdeniz ülkesi için tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğuna dair kanıtlar sunmaktadırlar.

Gelişen turizm sektörü, ülkelerin dış alemde tanınırlığı ve güvenilirliğini artırdığından yabancılar için bu ülkeler cazip hale gelmektedir. Böylece turizm sektöründeki önemli gelişmeler yabancı yatırım kanalı ile ekonomik büyümeye desteklemektedir. Dong (2000); Tang, E.Selvanathan ve S. Selvanathan (2007) Salleh, Othman ve

Sarmidi (2011); Katircioglu (2011), Samimi ve Sadeghi (2013), Tomohara (2016)'nin çalışmaları turizm sektöründeki gelişmelerin ülkelerdeki yabancı yatırımcı ilgisini artırdığını belirtmektedir.

Turizm sektörü dış ticaret ile de yakından ilgilidir. Artan dış ticaret haddi turizm sektörünü pozitif etkilediği gibi, turizm sektöründeki artışlar da dış ticaret haddinin artmasına neden olabilmektedir. Turizm ve dış ticaret haddi arasındaki bu ilişki ekonomik büyümenin pozitif etkilenmesine neden olabilmektedir. Aradhyula ve Tronstad (2003); Khan, Toh ve Chua (2005); Marrocu ve Paci (2011); Santana-Gallego ve ark. (2016); Suresh ve Tawari (2018)'nin çalışmaları bahsedilen bu ilişkileri destekleyen sonuçlar sunmaktadır.

4. Bulgular

4.1. Veri ve Hipotez

Bu çalışmada Akdeniz'e kıyısı olan ve verilerine ulaşılabilen 12 ülke (Cezayir, Fas, Fransa, İsrail, İtalya, İspanya, Kıbrıs, Malta, Mısır, Tunus, Türkiye, Yunanistan) üzerine araştırma gerçekleştirilmiştir. Akdeniz ülke grubunun seçilmiş olması bu bölgenin ticaret ve turizm alanında dünyanın önemli bir bölgesi olması yansırı dünyada gerçekleşen saldırı, şiddet ve terör gibi turizmi olumsuz etkileyen önemli faktörlerin de oldukça yakınında olmasıdır. Bölge ülkelerinin yakınında uzun süredir siyasi istikrarsızlık, savaş ve terör olayları devam etmesine rağmen, bölgedeki birçok ülke turizm açısından dünya ortalaması üzerindedir. Belirtilen gerekçeler neticesinde Akdeniz bölgesi ülkelerinde turizmin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin incelenmesi literatüre katkı sağlayabilir. Çalışmada 1988-2018 dönemi yıllık veriler ile seriler oluşturulmuştur. Çalışmanın bu yıllar arasında seçilmesi veri kaynağından verilerin bu periyod dahilinde kesintisiz elde edilebiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı ve Veri Kaynağı

Değişkenler	Tanım	Veri Kaynağı
Kişi başına GSYH (<i>ln bykb</i>)	Kişi başına GSYH, 2010 sabit fiyatlarla (ABD doları cinsinden)	Dünya Bankası
Sermaye (<i>ln serm</i>)	Brüt sermaye oluşumunun GSYH'ye oranı 2010 sabit fiyatlarla (ABD doları cinsinden)	Dünya Bankası
İstihdam (<i>ln ist</i>)	İstihdam edilen kişi sayısı (Milyon kişi)	Penn World Table10.0
Ticari Açıklık (<i>ln ta</i>)	İthalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı	Dünya Bankası
Turizm (<i>ln tur</i>)	Ülkelere gelen turist sayısı (Milyon kişi)	Dünya Turizm Örgütü

Not: İsrail için Dünya Bankası Veri tabanı verilerinde eksiklik bulunduğundan büyüme, sermaye ve ticari açıklık verileri Penn World Table 10.0 veri tabanından sağlanmıştır.

$$\ln bykb_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln serm_t + \alpha_2 \ln ist_t + \alpha_3 \ln ta_t + \alpha_4 \ln tur_t + u_t \quad (1)$$

Eşitlik (1) uygulaması gerçekleştirilecek olan regresyon denklemini ifade etmektedir. Denklemde *ln* kısaltması logaritmayı; α terimleri eğim katsayılarını; u , hata terimini; t ise zaman parametresini ifade etmektedir. Bağımlı değişken ekonomik büyümeyi temsil etmekte, bağımsız değişkenler ise sermaye, istihdam, ticari açıklık ve turizmi temsil etmektedir. Oluşturulan regresyon denkleminde istihdam ve sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenmektedir. Ticari açıklık ise ekonomi literatüründe pozitif etki gösterebildiği gibi negatif etki de gösterebilmektedir. Bu durum ülkelerin dış ticaret yapılarına göre değişmektedir. İhracatı ithalatını aşan ülkelerde etki negatif olabilirken aksi durumda ticari açıklık ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebilmektedir. Sektör olarak turizmde yaşanan emek ve sermaye artışları doğrudan ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebilir. Ayrıca turizm sektörü diğer birçok sektör ile ileri ve geri bağlantılı olduğundan diğer sektörlerde de büyümeye neden olabileceğinden turizmin ekonomik büyüme üzerine etkilerinde beklenti pozitif olması gerektiği yönündedir. Fakat turizm sektörü bazı durumlarda ekonomik büyümeyi negatif etkileyebilmektedir. Bunlardan ilki turizmin dönemsel olmasıdır. Bu durum, yılın belirli dönemlerinde işsizlik oranlarının artmasına ve ekonomik dalgalanmalara neden olabilir. Bir ülkede önemli ve lokomotif kabul edilen turizm, diğer sektörlerden istihdam ve sermaye sağladığından, sektörlerin gelişimini olumsuz

etkileyebilmektedir. Özellikle belirli bölgelerde yoğunlaşan turizm diğer bölgelerdeki sektörlerin gelişimini de olumsuz etkileyebilir. Diğer bir neden kaynakların aşırı kullanımınıdır. Turizm, doğal kaynakların aşırı kullanımına yol açabilir. Özellikle su, enerji ve arazi gibi kaynaklar, turistik faaliyetler nedeniyle tükenebilir. Nedenlerden bir diğeri çevresel etkilerdir. Turizm, çevre kirliliği, habitat kaybı ve biyoçeşitlilik kaybı gibi olumsuz çevresel etkilere neden olabilir. Bu durum, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Özetle turizm sektörü genel itibarıyla turizm sektörünü pozitif etkilemesi beklenirken bahsedilen gerekçeler nedeniyle ekonomik büyümeyi negatif etkileme durumu da oluşabilmektedir.

4.2. Yöntem

Bir regresyon analizi uygulanırken değişkenlerin gecikmeli değerleri de modele dahil edilebilmektedir. Bu tür regresyonlara dinamik regresyon analizi denilmektedir. Çünkü bir değişken kendi gecikmeli değerlerinden de etkilenebilmektedir. ARDL modeli hem bağımlı değişkenin gecikmelerini hem de bağımsız değişkenlerin gecikmelerini modele dahil ederek oluşturulan bir analiz yöntemidir (Tatoğlu, 2020, s. 353). ARDL yaklaşımı Pesaran, Shin ve Smith (1996) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) çalışmalarıyla geliştirilmiştir (Aksu ve Akkuş, 2010, s. 193). Test için değişkenlerin bazılarının seviyesinde ve bazılarının ise birinci farkında durağan olması beklenmektedir. İkinci farkında durağan olan değişkenlerin ARDL modelinde uygulanması tavsiye edilmemektedir. İkinci seviyesinde durağan değişkenleri ile yapılan tahmin sonuçlarının tutarsız olacağı ve gerçekçi olmayan tahmin sonuçları üretebileceği belirtilmektedir (Nkoro ve Uko, 2016, s. 64). Diğer eşbütünleşme testlerine göre durağanlık yönünden kullanıcılarına önemli bir avantaj sağlamaktadır. ARDL analizinin ikinci bir üstünlüğü ise hem kısa dönem hem de uzun dönem değerlendirmelerin yapılabilmesidir.

ARDL yöntemi, bağımlı değişkenin gecikmelerini bir bağımsız değişken olarak modele dahil ettiğinden dolayı “otoregresif”, bağımsız değişkenlerin gecikmelerini birer bağımsız değişken olarak modele dahil ettiğinden dolayı “gecikmeleri dağıtılmış model” yapılarındadır. Her iki yapının birleşmesi ARDL yöntemini özel kılmaktadır. İfade edildiği üzere hem bağımlı hem de bağımsız değişkenin gecikmeleri kullanıldığından gecikme uzunluğunun belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) veya Hannan-Quinn Kriteri (HQ) bilgi kriterine göre gecikme uzunluğu tespit edilmektedir. Otokorelasyonu olmayan en küçük bilgi kriterine göre bağımlı ve bağımsız değişkenler için ayrı ayrı gecikme uzunluğu hesaplanmaktadır. Gecikme uzunluğunun tespitini takiben modelde sabit terim ve trendin olup olmayacağına karar verilmekte ve eşbütünleşmenin varlığı test edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 K_{t-1} + \beta_3 L_{t-1} + \sum_{k=1}^{p_1} \Phi_1 \Delta Y_{t-k} + \sum_{k=0}^{p_2} \Phi_2 \Delta K_{t-k} + \sum_{k=0}^{p_3} \Phi_3 \Delta L_{t-k} + \omega \quad (2)$$

Eşitlik (2), ARDL modelinin regresyon denklemini ifade etmektedir. Eşitlikte α_0 terimi sabit katsayısını; $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ terimleri bağımsız değişkenlerin uzun dönemde bağımlı değişkene etkilerini ifade eden katsayıları; Φ_1, Φ_2, Φ_3 terimleri bağımsız değişkenlerin kısa dönemde bağımlı değişkene etkilerini ifade eden katsayıları; Δ fark operatörünü; p_1, p_2 ve p_3 ise gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. Buna göre ΔY_t , farkı alınmış bağımlı değişkenin t dönemi değeridir.

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0 \quad H_0 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0 \quad (3)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit edebilmek için Pesaran ve ark. (2001) gecikmeli düzey değerlerinin ortak anlamlılıklarının Wald testi yardımıyla kontrol edilmesini önermiştir. Bu önermeye göre eşitlik (3)'te belirtildiği üzere β katsayılarının birbirine ve sifıra eşit olması sıfır hipotezi temsil etmektedir. Buna göre sıfır hipotezi “eşbütünleşme yoktur” şeklindedir. Eşbütünleşmenin varlığını kabul edebilmek için sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Bunun için Wald testinden elde edilen istatistik Pesaran ve ark. (2001)'nin çalışmalarında verilen kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Uygulamada hesaplanan F değeri kritik tablo değerinin alt sınırından küçük bir değere sahipse H_0 hipotezi reddedilemez. Bu durum eşbütünleşmenin var olmadığını ifade etmektedir. F değerinin alt sınır ve üst sınır arasında kalması durumu kararsız bölgeyi işaret etmekte ve eşbütünleşmenin varlığına dair kesin sonuca varılamamaktadır. F değeri, üst kritik sınırdan büyük olması durumunda ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilebilmektedir.

$$K_{Long} = - \left(\frac{\beta_2}{\beta_1} \right), \quad L_{Long} = - \left(\frac{\beta_3}{\beta_1} \right) \quad (4)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda uzun dönem katsayılar eşitlik (4)'te belirtildiği şekilde hesaplanmaktadır. Her bir değişkenin katsayı değeri bağımlı değişkenin birinci gecikmesine negatif katsayı ile oranlanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^{p_1} \Phi_1 \Delta Y_{t-k} + \sum_{k=0}^{p_2} \Phi_2 \Delta K_{t-k} + \sum_{k=0}^{p_3} \Phi_3 \Delta L_{t-k} + \lambda \varepsilon_{t-1} + \omega \quad (5)$$

Eşitlik (5), ARDL yaklaşımının hata düzeltme modelidir. Eşitlikte α_0 terimi sabit katsayısını; Φ_1 , Φ_2 , Φ_k terimleri bağımsız değişkenlerin kısa dönemde bağımlı değişkene etkilerini ifade eden katsayıları; Δ fark operatörünü; p_1 , p_2 ve p_3 ise gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. Eşitlik (5)'te farkları alınmış değişkenlerin belirlenmiş gecikme uzunluğuna kadar değerleri toplanmaktadır. Uzun dönemli ilişkiler tespit edildiği durumda kısa dönemdeki sapmaları durumu λ katsayısı ile hesaplanmaktadır. Hata düzeltme terimi olarak ifade edilen terimin geçerli olabilmesi için negatif katsayı işaretine sahip ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Böylece hata düzeltme terimi ile kısa dönemdeki sapmaların ne sürede dengeye geldiği hesaplanabilmektedir.

4.3. Ampirik Sonuçlar

ARDL yönteminin uygulanmasında değişkenlerin birim kök seviyeleri ile ilgili tavsiye bulunmaktadır. İkinci farkta I(II) durağan değişkenler ile yapılan tahminlerin tutarsız sonuçlara vereceği belirtilmiştir (Nkoro ve Uko, 2016, s. 64). Bu sebeple öncelikle değişkenlerin durağanlık analizleri Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri ile gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan tablonun uzunluğundan dolayı test sonuçları Ek 1'de verilmiştir. Birim kök testine göre 12 ülke için kullanılan bağımlı değişken BYKB değişkeni farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerde ise her ülkede farklı olmak üzere bazı değişkenlerin seviyesinde durağan bazılarının ise farkında durağan olduğu görülmektedir. İkinci farkta durağan değişken bulunmamaktadır. Bu sonuçlar ARDL testinin uygulanabilmesi için serilerin uygun olduğunu ifade etmektedir.

ARDL yöntemi uygulanırken veri boyutunun 30 yıldan oluşmasından dolayı maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Sonrasında Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) esas alınarak otokorelasyonun olmadığı en düşük bilgi kriteri esas alınarak gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. ARDL yapısında sabitli ve trendli ile sabitli ve trendsiz model kullanılmıştır. Sonrasında eşbütünlüğün varlığı F bound testi ile sınanmıştır. Sonuçlar Tablo 2, Panel C kısmında sunulmuştur. Buna göre 10 ülkede eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Eşbütünlük ilişkisi bulunmayan iki ülke Malta ve Yunanistan'dır.

Uzun dönemdeki ilişkiler kısa dönemdeki dalgalanmalar neticesinde dengeye gelmektedir. Hata Düzeltme Terimi (ECT) bu yönüyle uzun dönemli ilişkilerin varlığını teyit etmektedir. Katsayı işaretinin negatif olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması eşbütünlük ilişkisinde kısa dönemli dalgalanmaların uzun dönemde dengeye geldiğini ifade etmektedir. Tablo 2, Panel C'de sunulan veriler bahsedilen kriterler ile uyumludur.

Kısa ve uzun dönem tahmin sonuçları verilmeden önce yapılan tahminlerin istatistiksel doğruluğunun teyit edilmesi amacıyla bazı tanısal testler uygulanmıştır. LM bir otokorelasyon testidir. %1 önem düzeyine göre Fas, İtalya ve Türkiye'de otokorelasyon tespit edilmiştir. Otokorelasyon etkilerini arındırmak için dirençli standart hatalar üreten White tahmincisi kullanılmıştır. İspanya, İsrail ve Mısır için %5 önem düzeyinde göre otokorelasyon bulunmuyor olsa bile %10 önem düzeyine göre otokorelasyon endişesini gidermek için White tahmincisi bu ülkelerde de kullanılmıştır. Jarque-Bera normallik testine göre Fas ve Malta'da normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir. Normallik varsayımı ihlali nedeniyle kısa ve uzun dönem yorumu dışında tutulmuştur. İlaveten Ramsey Reset spesifikasyon testine göre tüm ülkelerde model kurma hatasının ve dışlanmış değişken sorununun olmadığı tespit edilmiştir. ARCH testine göre de hiçbir ülkede değişen varyans sorununa rastlanmamıştır.

Tablo 2: Turizmin Ekonomik Büyüme Etkisi ARDL Tahmin Sonuçları

	CEZAYİR	FAS	FRANSA	İSPANYA
	ARDL(3, 0, 1, 0, 0)	ARDL(3, 0, 0, 1, 0)	ARDL(1, 3, 0, 0, 3)	ARDL(1, 0, 1, 0, 0)
Panel A: Kısa Dönem				
C	3.03 (5.18***)	0.67 (5.50***)	1.39 (8.08***)	0.92 (9.29***)
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-1}$	0.52 (3.84***)	-0.82 (-5.24***)		
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-2}$	0.33 (2.45**)	-0.41 (-2.54**)		
$\Delta \ln \text{serm}_t$			0.23 (15.0***)	
$\Delta \ln \text{serm}_{t-1}$			0.03 (1.97*)	
$\Delta \ln \text{serm}_{t-2}$			0.04 (2.63**)	
$\Delta \ln \text{ist}_t$	-0.04 (-0.67)			0.73 (7.41***)
$\Delta \ln \text{ist}_{t-1}$				
$\Delta \ln \text{ist}_{t-2}$				
$\Delta \ln \text{ta}_t$		-0.06 (-1.10)		
$\Delta \ln \text{ta}_{t-1}$				
$\Delta \ln \text{ta}_{t-2}$				
$\Delta \ln \text{tur}_t$			0.13 (5.95***)	
$\Delta \ln \text{tur}_{t-1}$			-0.06 (-2.39**)	
$\Delta \ln \text{tur}_{t-2}$			-0.08 (-1.68)	
Panel B: Uzun Dönem				
$\ln \text{serm}_t$	0.19 (2.71**)	0.32 (0.91)	0.09 (0.96)	-0.16 (-1.15)
$\ln \text{ist}_t$	0.27 (3.52***)	1.31 (2.25**)	0.68 (1.92*)	0.33 (1.58)
$\ln \text{ta}_t$	0.14 (1.87*)	0.32 (1.33)	-0.05 (-0.79)	0.06 (0.44)
$\ln \text{tur}_t$	0.01 (0.20)	0.02 (0.12)	0.29 (2.99**)	0.15 (1.67*)
Panel C: Testler				
F bound	F: 4.43**	F: 4.47*	F: 10.35***	F: 14.54**
ECT	ECT: -0.47***	ECT: -0.31***	ECT: -0.48***	ECT: -0.13***
R ²	0.99	0.99	0.98	0.98
Dz. R ²	0.98	0.99	0.97	0.97
F	325.5 (0.00)	515 (0.00)	125 (0.00)	159.3 (0.00)
LM	6.03 (0.11)	8.16 (0.04)	6.03 (0.10)	7.77 (0.05)
Jarque-B.	0.60 (0.73)	15.31 (0.00)	2.07 (0.35)	1.88 (0.39)
Reset	2.13 (0.16)	0.09 (0.76)	0.13 (0.72)	0.01 (0.98)
Arch	0.26 (0.60)	0.36 (0.54)	1.47 (0.22)	1.18 (0.27)

	İSRAİL	İTALYA	KIBRIS	MALTA
	ARDL(2, 3, 0, 1, 3)	ARDL(2, 3, 0, 1, 3)	ARDL(1, 0, 2, 0, 0)	ARDL(1, 3, 0, 0, 0)
Panel A: Kısa Dönem				
C	4.28 (11.0***)	2.12 (10.0***)	-0.78 (-5.83***)	-3.40 (-3.35***)
Trend		0.005 (10.1***)		
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-1}$	0.72 (14.6***)	-0.50 (-3.78***)		
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-2}$				
$\Delta \ln \text{serm}_t$	-0.88 (-5.34***)	0.21 (11.2***)		0.09 (2.69**)
$\Delta \ln \text{serm}_{t-1}$	0.30 (2.47**)	0.09 (3.45***)		0.02 (0.57)
$\Delta \ln \text{serm}_{t-2}$	-0.20 (-3.23***)	0.05 (2.90***)		0.08 (2.40*)
$\Delta \ln \text{ist}_t$		0.48 (5.74***)	1.11 (9.11***)	
$\Delta \ln \text{ist}_{t-1}$		0.31 (3.11***)	-0.40 (-3.77***)	
$\Delta \ln \text{ist}_{t-2}$		0.14 (2.47**)		
$\Delta \ln \text{ta}_t$	-0.01 (-1.32)	0.04 (3.96***)		
$\Delta \ln \text{ta}_{t-1}$		0.14 (6.14***)		
$\Delta \ln \text{ta}_{t-2}$				
$\Delta \ln \text{tur}_t$	-0.01 (-2.57**)	-0.01 (-1.10)		
$\Delta \ln \text{tur}_{t-1}$	-0.01 (-4.00***)	0.12 (9.70***)		
$\Delta \ln \text{tur}_{t-2}$	-0.01 (-3.71***)	0.06 (3.28***)		
Panel B: Uzun Dönem				
$\ln \text{serm}_t$	0.60 (5.70***)	0.25 (0.49)	0.43 (0.37)	-0.58 (0.89)
$\ln \text{ist}_t$	0.71 (3.41***)	3.22 (1.18)	-2.76 (-0.38)	-4.01 (-1.07)
$\ln \text{ta}_t$	-0.08 (-4.44***)	2.07 (2.21*)	0.80 (0.44)	1.19 (1.83*)
$\ln \text{tur}_t$	0.03 (2.88***)	1.83 (1.33)	1.94 (0.51)	2.06 (1.37)
Panel C: Testler				
F bound	F: 18.84***	F: 16.57***	F: 5.74**	F: 2.24
ECT	ECT: -0.49***	ECT: -0.09***	ECT: -0.02***	ECT: -0.10***
R ²	0.98	0.99	0.99	0.99
Dz R ²	0.98	0.99	0.99	0.99
F	155.9 (0.00)***	950,1 (0.00)***	501 (0.00)***	346 (0.00)***
LM	7.63 (0.05)	19.01 (0.00)	0.28 (0.86)	0.85 (0.83)
Jarque-B.	0.59 (0.74)	0.19 (0.90)	2.60 (0.27)	45.86 (0.00)
Reset	1.02 (0.32)	0.35 (0.56)	0.47 (0.50)	0.30 (0.58)
Arch	0.81 (0.36)	0.00 (0.96)	0.19 (0.66)	0.30 (0.57)

	MISIR	TUNUS	YUNANİSTAN	TÜRKİYE
	ARDL(3, 0, 2, 3, 2)	ARDL(2, 2, 0, 2, 0)	ARDL(1, 2, 1, 1, 0)	ARDL(1, 3, 2, 1, 0)
Panel A: Kısa Dönem				
C	3.49 (6.16***)	0.63 (5.92***)	2.25 (3.81***)	0.98 (6.40***)
Trend		-0.05 (-6.10***)		
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-1}$	0.03 (0.21)	0.30 (2.31*)		
$\Delta \ln \text{bykb}_{t-2}$	0.54 (2.78**)			
$\Delta \ln \text{serm}_t$		0.06 (1.91*)	0.12 (3.45***)	0.32 (20.0***)
$\Delta \ln \text{serm}_{t-1}$		0.13 (3.20***)	0.10 (2.37**)	0.10 (4.22***)
$\Delta \ln \text{serm}_{t-2}$				0.05 (2.79**)
$\Delta \ln \text{ist}_t$	0.25 (1.58)		0.91 (3.56***)	0.07 (1.00)
$\Delta \ln \text{ist}_{t-1}$	-0.38 (-1.83*)			-0.27 (-2.65**)
$\Delta \ln \text{ist}_{t-2}$				
$\Delta \ln \text{ta}_t$	0.02 (1.24)	-0.01 (-0.32)	0.02 (0.37)	-0.02 (-1.25)
$\Delta \ln \text{ta}_{t-1}$	0.002 (0.13)	-0.10 (-3.13***)		
$\Delta \ln \text{ta}_{t-2}$	0.04 (2.89)			
$\Delta \ln \text{tur}_t$	0.01 (1.58)			
$\Delta \ln \text{tur}_{t-1}$	0.01 (1.11)			
$\Delta \ln \text{tur}_{t-2}$				
Panel B: Uzun Dönem				
$\ln \text{serm}_t$	0.08 (2.65**)	-1.83 (-0.99)	-0.18 (-0.91)	0.47 (4.21***)
$\ln \text{ist}_t$	0.92 (23.6***)	3.28 (1.37)	2.35 (4.58***)	0.89 (9.24***)
$\ln \text{ta}_t$	-0.01 (-0.71)	0.32 (0.90)	0.44 (1.83)	0.05 (0.83)
$\ln \text{tur}_t$	0.02 (2.13*)	0.12 (0.43)	0.24 (0.97)	0.13 (6.32***)
Panel C: Testler				
F bound	F: 10.30***	F: 5.05*	F: 2.38	F: 6.26**
ECT	ECT: -0.81***	ECT: -0.11***	ECT: -0.23***	ECT: -0.40***
R ²	0.99	0.98	0.98	0.99
Dz. R ²	0.99	0.98	0.98	0.99
F	112 (0.00)***	926 (0.00)***	225,6 (0.00)***	1022 (0.00)***
LM	7.51 (0.05)	1.62 (0.44)	1.11 (0.77)	7.52 (0.02)
Jarque-B.	0.25 (0.87)	0.27 (0.86)	0.48 (0.78)	0.48 (0.78)
Reset	0.17 (0.68)	1.27 (0.27)	0.10 (0.75)	0.80 (0.38)
Arch	0.48 (0.48)	0.48 (0.48)	2.76 (0.09)	1.09 (0.31)

Not: a) Kısa ve uzun dönem katsayıların belirtildiği Panel A ve Panel B bölümünde parantez içinde belirtilen t istatistiğini ifade etmektedir. Panel C'de ise parantez parantez içindeki sayılar ise olasılık değerini ifade etmektedir.

b) Panel B’de *F bound testi için kritik alt ve üst sınırlar: Sabitli ve trendsiz modellerde $I(0)$ için %10, %5 ve %1 önem düzeyi için sırayla 2.752, 3.354 ve 4.768 şeklindedir. $I(1)$ kritik değerler ise sırayla 3.994, 4.774 ve 6.670 şeklindedir. Sabitli ve trendli modellerde kritik değerler $I(0)$ için %10, %5 ve %1 önem düzeyi için sırayla 3.43, 4.154 ve 5.856 şeklindedir. $I(1)$ kritik değerler ise sırayla 4.624, 5.54 ve 7.578’dir. ECT katsayısı ise hata düzeltme terimini ifade etmektedir.*

c) Panel C’de “LM” olarak ifade edilen test “otokorelasyon yoktur” yönünde H_0 hipotezine sahip otokorelasyon testidir. Jarque-Bera testi “normal dağılım mevcuttur” yönünde H_0 hipotezi ile uygulanan normallik testidir. Arch testi “değişen varyans yoktur” yönünde H_0 hipotezine sahip varyans testidir. Reset ise “dışlanmış değişken ve model kurma hatası yoktur” yönünde H_0 hipotezine sahip model spesifikasyonu testidir.

Uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 2, Panel B’de sunulmuştur. Buna göre eşbütünleşmenin olduğu 10 ülke içerisindeki tüm ülkelerde turizmin ekonomik büyümeye etkisi pozitiftir. Fakat Fransa, İspanya, İsrail, Mısır ve Türkiye’de pozitif ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. Bu ülkelerde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu ifade edilebilir. Sonuçlar iktisadi beklentilerle uyumludur. Elde edilen sonuçlar Gökova ve Bahar (2006); Dritsakis (2012); Aktaş ve Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic ve ark. (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül ve ark. (2018); Sarıdoğan (2019); Ren ve ark. (2019); Karakaş ve Türkseven (2022)’in çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 2, Panel C’de sunulmuştur. Fransa’da turizmin cari dönem değeri pozitif ve anlamlı iken birinci gecikmesi negatif ve anlamlıdır. Bu sonuca göre kısa dönemde Fransa için kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. İsrail’de turizmin cari dönem, birinci ve ikinci gecikmesi negatif ve anlamlıdır. Buna göre kısa dönemde İsrail’de turizm ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. İtalya’da turizmin cari dönem değeri istatistiki olarak anlamsız iken birinci ve ikinci gecikmesi pozitif ve anlamlıdır. Buna göre kısa dönemde İtalya’da turizm ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Sonuçlar iktisadi beklentilerle uyumludur.

5. Sonuç

Bu çalışma Türkiye’nin de içinde bulunduğu 12 Akdeniz’e kıyısı olan ülke için turizmin ekonomik büyümeye etkisini araştırmaktadır. Çalışmanın ekonometrik analiz bölümünde Otoresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Ekonometrik analiz sonucunda, Cezayir, Fas, Fransa, İsrail, İtalya, İspanya, Kıbrıs, Mısır, Tunus, Türkiye için eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç bahsedilen ülkeler için turizm ve büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Elde edilen hata düzeltme katsayısı tüm ülkelerde negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum tüm ülkelerin uzun dönem dengeye geldiğini ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısı her ülkede birbirinden farklıdır. Bu durum dengeye geçiş sürecinin her ülke için birbirinden farklı olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem katsayıları değerlendirildiğinde eşbütünleşmenin olduğu tüm ülkelerde turizm ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Fransa, İspanya, İsrail, Mısır ve Türkiye için sonuçlar istatistiki olarak anlamlıdır. Bu ülkelerdeki turizmde yaşanan artış ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Bu sonuç iktisadi teorik beklenti ile uyumludur. Akdeniz ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarla kıyaslandığında Gökova ve Bahar (2006); Dritsakis (2012); Aktaş ve Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic ve ark. (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül ve ark. (2018); Sarıdoğan (2019); Ren ve ark. (2019); Karakaş ve Türkseven (2022)’nin çalışmaları ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Sonuçlar Akdeniz havzası ülkelerinde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Kısa dönem katsayıları değerlendirildiğinde, bazı ülkelerde turizmin cari değeri ile gecikmeli değerleri farklı katsayı işaretine sahip olduğundan az sayıda ülke için kesin kanaat getirilebilmiştir. Buna göre İtalya’da kısa dönemde turizm ekonomik büyümeyi artırırken İsrail’de ise azaltmaktadır. İsrail’deki bu negatif etkinin bölgede yaşanan terör olayları etkisiyle meydana geldiği düşünülmektedir. Uzun dönemde görülmeyen negatif etkinin kısa dönemde görülüyor olmasının, turizmi olumsuz etkileyen faktörlerin kısa dönemde daha etkili olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Akdeniz havzasındaki ülkelerinde turizm sektörü yıldan yıla büyümekte ve gelen turist sayısında önemli artış görülmektedir. Dünya turizminin yaklaşık üçte birini bünyesinde barındıran bu bölge halen gelişime açıktır ve yıllar içerisinde gelişmeye devam edecektir. Bu gelişimin ekonomik büyüme katkısının gelecekte, mevcut olandan daha yüksek olması beklenmektedir. Bunun nedeni turizm sektörü gelişirken diğer sektörleri de gelişime zorlamasıdır. Turizm sektörü altyapı yatırımlarını teşvik etmekte, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesine katkıda bulunmakta ve yerel halkın yaşam standartlarını yükseltmektedir. Bu katkılar

sürdürülebilir ekonomik büyümenin bileşenleridir. Bölgede birçok gelişmiş ülke olmasına rağmen birçok gelişmekte olan ülke de bulunmaktadır. Turizmin gelişmesi ile birlikte ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkının azalması yansırı Akdeniz havzasındaki ülkelerinde bu gelişim sürecinde yakınsayacağı beklenebilir. Bu beklentilerin uzun dönemde gerçekleşebilmesi için temel faktör turizm sektörünün gelişmesini destekleyen para ve maliye politikaların geliştirilmesi, uluslararası yatırımların bölgeye etkin olarak çekilmeye devam edilmesi ve rekabet üstünlüğünün korunmasıdır.

Kaynakça

- Adamou, A., & Clerides, S. (2009). Tourism, development and growth: International evidence and lessons for Cyprus. *Cyprus Economic Policy Review*, 3(2), 3-22. https://doi.org/10.1142/9781783268764_0006
- Afonso-Rodríguez, J. A. (2017). Evaluating the dynamics and impact of terrorist attacks on tourism and economic growth for Turkey. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 9(1), 56-81. <https://doi.org/10.1080/19407963.2016.1231196>
- Aktaş, A. R., ve Kaplan, F. (2013). Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Akdeniz ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *International Conference On Eurasian Economies*, (5), 755-760.
- Algieri, B. (2006). An econometric estimation of the demand for tourism: the case of Russia. *Tourism Economics*, 12(1), 5-20. <https://doi.org/10.5367/000000006776387114>
- Antonakakis, N., Dragouni, M., Eeckels, B., & Filis, G. (2019). The tourism and economic growth enigma: Examining an ambiguous relationship through multiple prisms. *Journal of Travel Research*, 58(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/0047287517744671>
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Tourism and growth in the Caribbean—evidence from a panel error correction model. *Tourism Economics*, 18(2), 449-456. <https://doi.org/10.5367/te.2012.0119>
- Aradhyula, S., & Tronstad, R. (2003). Does tourism promote cross-border trade?. *American Journal of Agricultural Economics*, 85(3), 569-579. <https://doi.org/10.1111/1467-8276.00456>
- Aslan, A. (2014). Tourism development and economic growth in the Mediterranean countries: Evidence from panel Granger causality tests. *Current issues in Tourism*, 17(4), 363-372. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.768607>
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884. <https://doi.org/10.1080/00036840110058923>
- Bassil, C., Saleh, A. S., & Anwar, S. (2019). Terrorism and tourism demand: A case study of Lebanon, Turkey and Israel. *Current Issues in Tourism*, 22(1), 50-70. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1397609>
- Brida, J. G., Lanzilotta, B., & Pizzolon, F. (2016). Dynamic relationship between tourism and economic growth in MERCOSUR countries: A nonlinear approach based on asymmetric time series models. *Economics Bulletin*, 36(2), 879-894. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.802765>
- Buckley, R. (2018). Tourism and natural World Heritage: A complicated relationship. *Journal of Travel Research*, 57(5), 563-578. <https://doi.org/10.1177/0047287517713723>
- Cortés-Jiménez, I., & Pulina, M. (2010). Inbound tourism and long-run economic growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74. <https://doi.org/10.1080/13683500802684411>
- De Vita, G., & Kyaw, K. S. (2016). Tourism development and growth. *Annals of Tourism Research*, 60, 23-26. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.05.011>
- Dogru, T., & Bulut, U. (2018). Is tourism an engine for economic recovery? Theory and empirical evidence. *Tourism Management*, 67, 425-434. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.06.014>
- Drakos, K., & Kutun, A. M. (2003). Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries. *Journal of Conflict Resolution*, 47(5), 621-641. <https://doi.org/10.1177/0022002703258198>
- Dritsakis, N. (2012). Tourism development and economic growth in seven Mediterranean countries: A panel data approach. *Tourism Economics*, 18(4), 801-816. <https://doi.org/10.5367/te.2012.0140>
- Dücan, E., Şit, M., ve Şentürk, M. (2016). Ekonomik büyümeye bir katkı bağlamında turizm gelirleri: bir panel veri uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.

- Emirkadı, Ö. (2022). Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik analizi. *Journal of Applied Tourism Research*, 3(1), 13-24.
- Enders, W., & Sandler, T. (1991). Causality between transnational terrorism and tourism: The case of Spain. *Studies in Conflict & Terrorism*, 14(1), 49-58. <https://doi.org/10.1080/10576109108435856>
- Eugenio M. J. L., N. Martin M., & R. Scarpa. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach. Milan: FEEM. (Working Paper No. 26). <https://doi.org/10.2139/ssrn.504482>
- Evans, O., & Kelikume, I. (2018). The effects of foreign direct investment, trade, aid, remittances and tourism on welfare under terrorism and militancy. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 7(3), 206-232. <https://doi.org/10.32327/ijmess.7.3.2018.14>
- Farrukh, B., Younis, I., & Longsheng, C. (2023). The impact of natural resource management, innovation, and tourism development on environmental sustainability in low-income countries. *Resources Policy*, 86, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104088>
- Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadasse, B. (2008). Impact of tourism on economic growth and development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818. <https://doi.org/10.5367/000000008786440229>
- Gökovalı, U., & Bahar, O. (2006). Contribution of tourism to economic growth: A panel data approach. *Anatolia*, 17(2), 155-167. <https://doi.org/10.1080/13032917.2006.9687184>
- Gössling, S. (2002). Global environmental consequences of tourism. *Global Environmental Change*, 12(4), 283-302. [https://doi.org/10.1016/s0959-3780\(02\)00044-4](https://doi.org/10.1016/s0959-3780(02)00044-4)
- Gössling, S., & Hall, C. M. (2006). *An introduction to tourism and global environmental change*. In *tourism and global environmental change*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203011911-1>
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?. *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504. <https://doi.org/10.1080/13504850500109865>
- Gwenhure, Y., & Odhiambo, N. M. (2017). Tourism and economic growth: A review of international literature. *Turizam: Međunarodni Znanstveno-Stručni Časopis*, 65(1), 33-44. <https://doi.org/10.3280/efe2015-003003>
- Hunter, C., & Shaw, J. (2007). The ecological footprint as a key indicator of sustainable tourism. *Tourism Management*, 28(1), 46-57. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.07.016>
- Karakaş, A., ve Türkseven, Y. Ç. (2022). Turizm gelirlerinin milli gelir üzerindeki etkisi: Akdeniz havzası ülkeleri için bir panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 341-356. <https://doi.org/10.15869/itobiad.958420>
- Katircioglu, S. (2011). The bounds test to the level relationship and causality between foreign direct investment and international tourism: The case of Turkey. *E & M Ekonomik and Management (Economics and Management)* 14(1), 6–13.
- Khan, H., Toh, R. S., & Chua, L. (2005). Tourism and trade: Cointegration and Granger causality tests. *Journal of Travel Research*, 44(2), 171-176. <https://doi.org/10.1177/0047287505276607>
- Khan, I. U., & Kalirajan, K. (2011). The impact of trade costs on exports: An empirical modeling. *Economic Modelling*, 28(3), 1341-1347. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.02.031>
- Marrocu, E., & Paci, R. (2011). They arrive with new information. Tourism flows and production efficiency in the European regions. *Tourism Management*, 32(4), 750-758. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.06.010>
- Massidda, C., & Mattana, P. (2013). A SVECM analysis of the relationship between international tourism arrivals, GDP and trade in Italy. *Journal of Travel Research*, 52(1), 93-105. <https://doi.org/10.1177/0047287512457262>
- Narayan, P. K. (2004). Economic impact of tourism on Fiji's economy: empirical evidence from the computable general equilibrium model. *Tourism Economics*, 10(4), 419-433. <https://doi.org/10.5367/0000000042430971>

- Narayan, P. K., Sharma, S. S., & Bannigidadmath, D. (2013). Does tourism predict macroeconomic performance in Pacific Island countries?. *Economic Modelling*, 33, 780-786. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.05.018>
- Neumayer, E., & Plümper, T. (2016). Spatial spill-overs from terrorism on tourism: Western victims in Islamic destination countries. *Public Choice*, 169(3-4), 195-206. <https://doi.org/10.1007/s11127-016-0359-y>
- Nkoro, E., & Uko, A. K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63-91. https://doi.org/10.1007/3-540-32693-6_5
- Nowak, J. J., Sahli, M., & Cortés-Jiménez, I. (2007). Tourism, capital good imports and economic growth: theory and evidence for Spain. *Tourism Economics*, 13(4), 515-536. <https://doi.org/10.5367/000000007782696113>
- Oh, C. O. (2005). The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.09.014>
- Patsouratis, V., Frangouli, Z., & Anastasopoulos, G. (2005). Competition in tourism among the Mediterranean countries. *Applied Economics*, 37(16), 1865-1870. <https://doi.org/10.1080/00036840500217226>
- Peeters, P., & Schouten, F. (2006). Reducing the ecological footprint of inbound tourism and transport to Amsterdam. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(2), 157-171. <https://doi.org/10.1080/09669580508669050>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (1996). Testing for the existence of a long-run relationship. *Faculty of Economics, University of Cambridge*. (No. 9622).
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Po, W. C., & Huang, B. N. (2008). Tourism development and economic growth—a nonlinear approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 387(22), 5535-5542. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2008.05.037>
- Proença, S., & Soukiazis, E. (2008). Tourism as an economic growth factor: a case study for Southern European countries. *Tourism Economics*, 14(4), 791-806. <https://doi.org/10.5367/000000008786440175>
- Ren, T., Can, M., Paramati, S. R., Fang, J., & Wu, W. (2019). The impact of tourism quality on economic development and environment: Evidence from mediterranean countries. *Sustainability*, 11(8), 2296. <https://doi.org/10.3390/su11082296>
- Salleh, N. H. M., Othman, R., & Sarmidi, T. (2011). An analysis of the relationships between tourism development and foreign direct investment: an empirical study in elected major Asian countries. *International Journal of Business and Social Science*, 2(17), 250-257. <https://doi.org/10.3923/jas.2012.1245.1254>
- Samırkaş, M., ve Samırkaş, M. C. (2014). Turizm sektörünün ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76. <https://doi.org/10.24889/ifede.268176>
- Samimi, A. J., Sadeghi, S., & Sadeghi, S. (2013). The relationship between foreign direct investment and tourism development: evidence from developing countries. *Institutions and Economies*, 59-68.
- Sandler, T., & Enders, W. (2008). Economic consequences of terrorism in developed and developing countries: An overview. *Terrorism, Economic Development, and Political Openness*, 17, 1-43. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511754388.002>
- Sanford Jr, D. M., & Dong, H. (2000). Investment in familiar territory: Tourism and new foreign direct investment. *Tourism Economics*, 6(3), 205-219. <https://doi.org/10.5367/000000000101297596>
- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodríguez, F. J., & Pérez-Rodríguez, J. V. (2016). International trade and tourism flows: An extension of the gravity model. *Economic Modelling*, 52, 1026-1033. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.10.043>

- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodríguez, F. J., Pérez-Rodríguez, J. V., & Cortés-Jiménez, I. (2010). Does a common currency promote countries' growth via trade and tourism?. *The World Economy*, 33(12), 1811-1835. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2010.01305.x>
- Sarıdoğan, H. Ö. (2019). Turizmin ekonomik etkileri: Akdeniz ülkeleri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1308-1315. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.525743>
- Seabra, C., Reis, P., & Abrantes, J. L. (2020). The influence of terrorism in tourism arrivals: A longitudinal approach in a Mediterranean country. *Annals of Tourism Research*, 80, 102811. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102811>
- Seetanah, B. (2011). Assessing the dynamic economic impact of tourism for island economies. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 291-308. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.009>
- Seghir, G. M., Mostéfa, B., Abbes, S. M., & Zakarya, G. Y. (2015). Tourism spending-economic growth causality in 49 countries: A dynamic panel data approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623. [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00402-5](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00402-5)
- Simundic, B., Kulis, Z., & Seric, N. (2016). Tourism and economic growth: An evidence for Latin American and Caribbean countries. In *23rd Biennial International Congress, Tourism & Hospitality Industry 2016 (THI2016)*, 457-469.
- Stylianou, T. (2017). The Contribution of tourism development in mediterranean countries. A dynamic panel data approach. *SPOUDAI-Journal of Economics and Business*, 67(2), 85-100.
- Suresh, K. G., & Tiwari, A. K. (2018). Does international tourism affect international trade and economic growth? The Indian experience. *Empirical Economics*, 54(3), 945-957. <https://doi.org/10.1007/s00181-017-1241-6>
- Şahin, D. (2017). Akdeniz ülkelerinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 7(14), 115-124. <https://doi.org/10.29029/busbed.323103>
- Şengönül, A., Karadaş, H. A., ve Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Turizme dayalı büyüme hipotezinin OECD üyesi olan Akdeniz ülkeleri için analizi. *Journal of International Social Research*, 11(60), 1123-1135. <https://doi.org/10.17719/jjsr.2018.2861>
- Tang, S., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2007). The relationship between foreign direct investment and tourism: empirical evidence from China. *Tourism Economics*, 13(1), 25-39. <https://doi.org/10.5367/000000007779784498>
- Tatoğlu, F. (2020). *Ekonometri stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tomohara, A. (2016). Japan's tourism-led foreign direct investment inflows: An empirical study. *Economic Modelling*, 52, 435-441. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.09.024>
- Tugcu, C. T. (2014). Tourism and economic growth nexus revisited: A panel causality analysis for the case of the Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.12.007>
- UNWTO, W. (2019). International tourism highlights, 2019 edition. *World Tourism*. <https://doi.org/10.18111/9789284421152>
- Usmani, G., Akram, V., & Praveen, B. (2021). Tourist arrivals, international tourist expenditure, and economic growth in BRIC countries. *Journal of Public Affairs*, 21(2), e2202. <https://doi.org/10.1002/pa.2202>
- World Bank (2024), Dünya gelişim göstergeleri verileri. Erişim: 7.09.2024, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- Yıldırım, B. ve Şahin, D. (2018). Akdeniz ülkelerinde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap panel nedensellik testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83.

EK**Ek 1: Birim Kök Testi Sonuçları****CEZAYİR İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI****Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-0.2375	-0.7168	-0.9499	-2.7259*	-0.5638
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.2079	-2.0669	-2.0077	-2.1313	-1.5892
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	1.4317	1.3168	5.2236	0.8482	1.1672
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-2.9788**	-5.6583***	-7.8924***	-5.7495***	-3.9225***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.0888***	-6.8847***	-7.8640***	-9.3903***	-4.0166***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.7916***	-5.5240***	-4.9761***	-5.7372***	-3.9578***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	0.2932	-0.8558	-0.9401	-2.7368*	-0.3625
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.1745	-2.1422	-2.1068	-2.0404	-2.6528
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	2.3106	0.9153	4.3977	0.8056	1.1672
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-2.8765*	-5.087***	-7.870***	-5.505***	-3.911***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.9237	-5.136***	-7.864***	-5.484***	-4.0450**
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-1.7843*	-5.438***	-0.8918	-5.582***	-3.910***

FAS İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	0.5661	-1.8523	-14.95***	-0.2243	-0.4340
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.7941	-2.3600	-2.9240	-2.9507	-1.7661
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.5106	0.8464	3.9030	2.1699	2.1193
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-9.7060***	-6.3624**	-2.9297*	-7.5779**	-3.4534**
Sabit ve Trendli	t-Stat	-10.268***	-6.2235**	-4.5614**	-7.566***	-3.4700**
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-6.2584***	-6.6613***	-1.9601**	-6.5239***	-3.1430**

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	0.2145	-1.8463	-4.950***	-0.6459	-2.4490
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.5589*	-2.2724	-1.5809	-2.9986	-2.7162
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.5106	0.8464	3.9030	2.1699	2.1193
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-1.7526	-6.3010***	-2.9049*	-6.951***	-3.4355**
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.0172	-6.145***	-5.756***	-6.858***	-2.4747
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-0.9545	-6.423***	-1.8174*	-6.523***	-0.5776

FRANSA İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI

Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.9264	-2.0233	-0.5714	-0.6272	-4.4167***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.5548	-1.7941	-1.5519	-2.8255	-4.3124***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	4.0444	0.0710	3.4699	2.9330	2.8582
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-4.1467***	-4.3601***	-2.5075	-6.0767***	-5.5743***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-4.0625**	-4.5908***	-2.4599	-5.9354***	-8.1834***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.1158***	-4.4573***	-2.0242**	-5.4141***	-4.4243***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.2066	-2.0497	-0.6352	-0.8687	-4.356***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.4960	-4.1003**	-2.2233	-2.7519	-2.6733
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	2.4145	-0.1425	2.5170	1.6850	3.4659*
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-4.166***	-4.694***	-3.796***	-5.761***	-6.785***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.7949**	-4.960***	-3.7139**	-5.663***	-6.697***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.136***	-4.784***	-1.4174	-5.411***	-6.904***

İSPANYA İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.7590	-1.3926	-1.3224	-1.1096	0.5783
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.6163	-1.6718	-1.3797	-1.6992	-2.8762
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	2.4394	-0.5063	1.4781	1.6988	2.1664
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-2.5563	-2.8301*	-2.2562	-4.475***	-5.641***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.4234	-2.7136	-2.1933	-4.386***	-5.905***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.2561**	-2.843***	-2.1146**	-4.198***	-5.070***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.0789	-2.1717	-1.2963	-1.0896	0.2012
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.9653	-2.2046	-2.4303	-1.6992	-2.8521
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	1.1859	-0.5107	0.6784	1.8209	1.7441
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-2.5563	-2.8301**	-2.1333	-4.510***	-5.520***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.4234	-2.7136	-2.0558	-4.4473***	-5.664***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.2561**	-2.8433***	-2.0154**	-4.1809***	-2.598***

İSRAİL İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-2.3223	-1.1296	-1.2200	-1.9779	-1.0876

Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.8400	-2.1496	-1.6094	-1.7218	-2.2448
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	6.6268	-1.9029*	4.5786	-1.3385	1.6638
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-5.3559***	-4.8949***	-2.8220*	-6.2889***	-4.8804***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-5.7594***	-4.8515***	-3.1291*	-7.1014***	-4.8923***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.9982***	-4.5412***	-0.9124	-6.3244***	-4.1818***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		$\ln bykb$	$\ln serm$	$\ln ist$	$\ln ta$	$\ln tur$
Sabit	t-Stat	-1.0767	-1.1470	-2.0080	-2.0179	-1.3467
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.3830*	-2.0192	-3.3505*	-1.8651	-2.8292
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.1070	-1.7207*	1.2489	-1.2782	1.1792
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-5.3307***	-4.9115***	-2.6862*	-6.2605***	-4.5275***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-5.5496***	-4.8674***	-3.0581	-6.3438***	-4.4362***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.9983**	-4.5348***	-0.9558	-6.3244***	-4.3302***

İTALYA İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		$\ln bykb$	$\ln serm$	$\ln ist$	$\ln ta$	$\ln tur$
Sabit	t-Stat	-2.4208	-1.7109	-0.9001	-1.0622	0.2469
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.4431	-1.9439	-1.7365	-2.9158	-2.1280
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	1.3153	-0.8155	1.4111	4.7271	3.3171
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-3.4726**	-4.6535***	-1.9411	-12.0573***	-4.2474***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.5584*	-4.5736***	-1.8434	-12.0293***	-4.1756***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.3920***	-4.6561***	-2.0211**	-5.5595***	-3.3663***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		$\ln bykb$	$\ln serm$	$\ln ist$	$\ln ta$	$\ln tur$
Sabit	t-Stat	-1.8726	-1.6244	-1.2615	-1.3010	-0.2175
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.4431	-1.8289	-4.6155***	-3.0336	-2.5218
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	0.8220	-0.8155	0.8008	1.4859	3.2571
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-3.5289***	-4.6436***	-2.5985	-5.8537***	-4.3423***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.6626**	-4.5633***	-2.5523	-5.3268***	-4.2914**
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.4545***	-4.6561***	-2.4799**	-5.5410***	-3.3663***

KIBRIS İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		$\ln bykb$	$\ln serm$	$\ln ist$	$\ln ta$	$\ln tur$
Sabit	t-Stat	-1.9436	-1.8147	-1.2787	-1.7682	-1.8939
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.6687	-2.4505	-1.8493	-1.9511	-2.6663
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	2.0992	-0.6968	-3.0670***	0.7803	2.3040
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$

Sabit	t-Stat	-3.5686**	-5.9761***	-2.7968*	-4.9180***	-6.2233***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.5354*	-5.9370***	-2.6682	-4.8702***	-6.0710***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.1691***	-5.9580***	-2.2204**	-4.9384***	-5.5558***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.3909	-2.2467	-1.0315	-1.6868	-0.5202
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.6022	-3.1067	-3.2294*	-1.7971	-1.8655
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	1.5001	-0.6651	-2.2356**	0.8115	1.6525
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-3.5662**	-5.9947***	-3.1294**	-4.9107***	-3.8061***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.5116*	-5.9550***	-3.0582	-4.8636***	-3.6494***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.1526***	-2.8459***	-2.0469**	-4.9384***	-5.5709***

MALTA İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.3393	-2.3371	3.2788	-1.9899	1.2188
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.1659	-3.2272*	0.8205	-1.9244	-0.0734
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	6.5794	-0.6517	-3.4049***	1.2313	3.0500
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-6.3777***	-8.7417***	-3.0806**	-5.7585***	-3.9805***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-6.4175***	-8.8309***	-3.9649**	-6.0357***	-4.2074***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-3.4994***	-8.4165***	-1.5691	-5.5548***	-2.9611***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.3393	-2.3786	3.5801	-1.9791	1.5095
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.2031	-3.2227*	1.0409	-1.9244	0.2957
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.9044	-0.3713	-2.2754**	1.1578	3.6549
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-6.3663***	-6.1073***	-3.1608**	-5.7584***	-1.1626
Sabit ve Trendli	t-Stat	-6.4090***	-6.0052***	-3.9955**	-5.9928***	-0.9410
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-1.2272	-6.2001***	-1.8649*	-5.5545***	-0.4280

MISIR İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-0.4004	-2.7705*	-1.6219	-1.9614	-1.3908
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.9442	-2.4841	-1.0547	-1.9924	-2.0567
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.5727	-1.3967	8.1832	-0.2096	1.6200
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-2.8658*	-3.5052**	-4.8869***	-4.2510***	-6.5695***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.8030	-3.7386**	-5.0976***	-4.1745**	-6.6322***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-1.2920	-3.4870***	-1.6465*	-4.3325***	-6.2682***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.1948	-2.8124*	-1.6219	-4.4224***	-1.4333
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.8087	-3.5624*	-0.9566	-4.3329**	-2.1270
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	3.4141	-1.5611	9.7431	-0.2122	1.4150
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-3.6556**	-3.6660**	-4.8904***	-4.2510***	-6.5695***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-3.7225**	-3.8539**	-5.0976***	-4.1745**	-4.5995***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-1.4651	-3.6131***	-1.0349	-4.3325***	-6.2236***

TUNUS İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.4739	-2.4541	-4.2630***	-1.7843	-0.1978
Sabit ve Trendli	t-Stat	-0.2517	-4.1241**	-0.0015	-2.5361	-2.6177
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	5.5649	0.0198	3.3243	1.4875	4.6590
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-5.0836***	-6.3695***	-4.5868***	-6.4766***	-8.6589***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-5.6842***	-6.3158***	-7.6843***	-7.1302***	-8.2186***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.3958**	-6.0710***	-2.5355**	-6.1256***	-4.9656***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>Ln bykb</i>	<i>Ln serm</i>	<i>Ln ist</i>	<i>Ln ta</i>	<i>Ln tur</i>
Sabit	t-Stat	-1.4739	-2.2541	-3.6972***	-1.8333	-1.8417
Sabit ve Trendli	t-Stat	-0.2517	-4.1263**	-0.4562	-2.5452	-2.5483
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	6.2723	0.0158	5.0967	0.6409	1.3941
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-5.0396***	-5.5742***	-4.4506***	-5.4864***	-4.8961***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-5.6842***	-5.4173***	-6.6506***	-5.4364***	-5.4204***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.5191**	-5.6622***	-1.5129	-5.5441***	-4.9628***

TÜRKİYE İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI**Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)**

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	0.9883	-2.5077	1.2149	-0.6427	-0.9473
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.3287	-3.7036**	-0.9035	-2.6712	-2.3352
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	4.5965	0.2980	3.2322	1.8656	4.2839
1. FARK		$\Delta(\ln bykb)$	$\Delta(\ln serm)$	$\Delta(\ln ist)$	$\Delta(\ln ta)$	$\Delta(\ln tur)$
Sabit	t-Stat	-6.1428***	-8.8237***	-5.1021***	-5.6544***	-6.3785***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-7.5554***	-8.7212***	-5.5225***	-5.2135***	-6.4374***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-4.3392***	-8.7374***	-4.1463***	-4.5777***	-4.6044***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		<i>ln bykb</i>	<i>ln serm</i>	<i>ln ist</i>	<i>ln ta</i>	<i>ln tur</i>
Sabit	t-Stat	0.3717	-2.5061	1.0986	-1.2158	-0.9078

Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.3140	-3.6972**	-0.8426	-3.4646*	-2.3352
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	3.5481	0.1481	2.7135	0.9097	3.1958
1. FARK		$\Delta(\ln \text{ bykb})$	$\Delta(\ln \text{ serm})$	$\Delta(\ln \text{ ist})$	$\Delta(\ln \text{ ta})$	$\Delta(\ln \text{ tur})$
Sabit	t-Stat	-5.9837***	-8.4464***	-5.0675***	-4.6497***	-6.1716***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-5.9543***	-8.3223***	-5.5208***	-4.6043***	-6.1468***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-4.2073***	-8.5385***	-3.9217***	-4.4023***	-4.5485***

YUNANİSTAN İÇİN BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI

Phillips- Perron Birim Kök Testi (PP)

SEVİYE		$\ln \text{ bykb}$	$\ln \text{ serm}$	$\ln \text{ ist}$	$\ln \text{ ta}$	$\ln \text{ tur}$
Sabit	t-Stat	-1.5891	-0.6623	-1.5575	0.4575	0.9344
Sabit ve Trendli	t-Stat	-1.1110	-1.7847	-1.2691	-1.9199	-1.5810
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	0.5552	-1.2287	0.1136	2.3415	3.5170*
1. FARK		$\Delta(\ln \text{ bykb})$	$\Delta(\ln \text{ serm})$	$\Delta(\ln \text{ ist})$	$\Delta(\ln \text{ ta})$	$\Delta(\ln \text{ tur})$
Sabit	t-Stat	-2.2053	-4.6285***	-2.5066	-4.0676***	-5.2082***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.1626	-4.5572***	-2.5159	-4.4478***	-5.3438***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.2211**	-4.5386***	-2.5456**	-3.6880***	-4.0418***

Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi (ADF)

SEVİYE		$\ln \text{ bykb}$	$\ln \text{ serm}$	$\ln \text{ ist}$	$\ln \text{ ta}$	$\ln \text{ tur}$
Sabit	t-Stat	-1.8500	-0.4718	-2.1576	-0.0303	0.5735
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.0761	-1.5741	-2.0387	-3.4837*	-1.5810
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	0.2299	-1.3241	0.0824	1.6262	3.1995
1. FARK		$\Delta(\ln \text{ bykb})$	$\Delta(\ln \text{ serm})$	$\Delta(\ln \text{ ist})$	$\Delta(\ln \text{ ta})$	$\Delta(\ln \text{ tur})$
Sabit	t-Stat	-2.0959	-4.6217***	-2.4886	-4.2966***	-5.2127***
Sabit ve Trendli	t-Stat	-2.0281	-4.5471***	-2.5114	-4.35857***	-5.2925***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-Stat	-2.1186**	-4.4728***	-2.5281**	-3.8831***	-4.0164***

Research Article**Akdeniz Havzası Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi***The Relationship between Tourism and Economic Growth in Mediterranean Basin Countries*

Serhat ALPAĞUT Dr Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eleşkirt Meslek Yüksek Okulu salpagut@agri.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-7326-4048	Hayati AKSU Dr. Öğr. Üyesi (Emekli), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi htks2023@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-6501-3513
--	--

Extensive Summary

According to the World Bank, the number of tourists in the world, which was around 1 billion in 1995, was reach 2.4 billion in 2019. In the Mediterranean countries, the number of tourists, which was about 180 million in 1995, reached about 700 million in 2019 (World Bank, 2024). The number of tourists, which has increased by an average of 2.4 times in the world, has increased by about 3.9 times in the Mediterranean countries. In proportional terms, while 18% of world tourism took place in the Mediterranean region in 1995, this proportion reached approximately 29% in 2019. Although the Covid19 pandemic caused significant declines in the tourism sector after 2019, significant recoveries were observed in the following years. The Mediterranean region is expected to remain the most visited region in the world until 2030 (United Nations World Tourism Organisation, 2019, p. 2). The data clearly underline the importance of the Mediterranean countries in world tourism. In the Mediterranean countries, the tourism sector is expected to contribute to the economic growth of the countries. There are many channels of influence in the economic growth effect of tourism. The improvement of the internal dynamics of the tourism sector provides employment and income growth in the sectors and thus has a direct positive impact on national income. In addition, as the tourism sector provides inputs and outputs to many sub-sectors, the growth in tourism is reflected in other sectors, thus indirectly contributing positively to the increase in national income. In addition to its macroeconomic effects, the tourism sector has a balancing effect on the balance of payments, as it provides the country with an inflow of foreign exchange. The foreign exchange generated by tourism receipts is used to finance the import of capital goods in countries. This expresses its effect on capital development. Since the development of the tourism sector and the development of other sectors increases the volume of transactions in the economy, it also has a positive effect on the fiscal sector in the form of tax revenues. Infrastructure and superstructure investments made for the development of the tourism sector contribute positively to the development of foreign trade and foreign direct investment in the country. Taking all these effects together, the tourism sector is an important part of economic growth, especially for developing countries. The impact of tourism on economic growth has been studied by many researchers. The studies on Mediterranean countries, Gökovalı and Bahar (2006); Dritsakı (2012); Aktaş and Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic et al. (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül et al. (2018); Saridoğan (2019); Ren et al. (2019); Karakaş and Türkseven (2022) result show that tourism has a positive impact on economic growth.

Tourism has both positive and negative impacts on economic growth. rapid development and industrialisation of the tourism sector can lead to negative outcomes such as resource depletion, environmental degradation, damage to natural resources and increased carbon footprints. (Gössling, 2002; Peeters and Schouten, 2006; Hunter and Shaw, 2007). These situations are factors that reduce the potential impact of tourism on economic growth. In addition, factors such as political instability, military uprisings, coups, wars, civil conflicts, terror, epidemics and natural disasters at national and international levels are factors that negatively affect the development of tourism and can damage the impact of tourism on economic growth. The Arab Spring, which started in Tunisia in 2010-2012 and then spread to countries such as Egypt, Libya and Syria, the Catalan independence referendum in Spain in 2017, the Greek economic crisis in 2008-2018, the Greek refugee crisis in 2015, the Egyptian revolution in 2011, the military uprising in Türkiye in 2015, the Covid19 pandemic and

the Israeli-Palestinian war are some examples of factors that negatively affect tourism in the region. The impact of the tourism sector on economic growth, which may have been negatively affected, may also change. Therefore, reconsidering the impact of tourism on growth in the region will contribute to the literature.

The study covers 12 countries (Algeria, Morocco, France, Israel, Italy, Spain, Cyprus, Malta, Egypt, Tunisia, Türkiye, Greece) with a Mediterranean coastline and for which data are available. The preferred method is ARDL cointegration. The analysis was carried out for the data period 1988-2018 in the study. Real GDP per capita was used as the dependent variable, representing economic growth, and data were obtained from the World Bank. For the capital variable, the ratio of gross capital formation to GDP was used and the data were obtained from the World Bank. The number of persons employed was used for the employment variable and data were obtained from the Penn World Table 10.0 database. The ratio of the sum of imports and exports to GDP was used for the trade openness variable and data were obtained from the World Bank. The number of tourists visiting countries was used for the last independent variable, tourism, and data were obtained from the World Tourism Organisation.

Prior to the application of the analysis, stationarity analyses of the variables were carried out using Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests. Due to the length of the table generated, the results of the tests are presented in Appendix 1. According to the unit root test, the dependent variable used for 12 countries, growth, was found to be stationary in first difference. It was found that the independent variables were stationary at their level and first difference, and it was determined that there was no stationary variable in the second difference. These results indicate that the series are suitable for the application of the ARDL test.

When applying the ARDL method, the maximum lag lengths were set at 3 due to the data size of 30 years. The lag lengths were determined based on the lowest information criterion where there is no autocorrelation based on the Akaike Information Criterion (AIC) and the Schwarz Bayesian Criterion (SBC). In the ARDL structure, models with and without constant and trend were used. The existence of cointegration was then tested using the F-bound test. The results are presented in Table 2, Panel C. According to this, a cointegration relationship was found in 10 countries. The two countries where there is no cointegration relationship are Malta and Greece.

Before reporting the results of the short and long term estimates, some diagnostic tests are used to check the statistical accuracy of the estimates. LM is an autocorrelation test. Autocorrelation was detected in Morocco, Italy and Türkiye at the 1% significance level. The White estimator, which produces robust standard errors, was used to eliminate the effects of autocorrelation. Although there was no autocorrelation for Spain, Israel and Egypt at the 5% level of significance, the White estimator was also used in these countries to eliminate the autocorrelation concern at the 10% level of significance. According to the Jarque-Bera normality test, Morocco and Malta were found not to have a normal distribution. Due to the violation of the normality assumption, they were excluded from the short and long term interpretation. According to the Ramsey-Rest specification test, there was no model specification error and no omitted variable problem in all countries. According to the ARCH test, there was no heteroskedasticity problem in any country.

Looking at the long-run coefficients, tourism has a positive impact on economic growth in all countries where cointegration is present. The results are statistically significant for France, Spain, Israel, Egypt and Türkiye. The increase in tourism in these countries increases economic growth. This result is in line with theoretical expectations. Compared to the studies on Mediterranean countries, similar results were obtained in the studies of Gökovalı and Bahar (2006); Dritsakı (2012); Aktaş and Kaplan (2013); Tugcu (2014); Simundic et al. (2016); Stylianou (2017); Şahin (2017); Şengönül et al. (2018); Sarıdoğan (2019); Ren et al. (2019); Karakaş and Türkseven (2022).

When evaluating the short-term coefficients, since the current and lagged values of tourism have different coefficient signs in some countries, a clear conclusion can be drawn for a few countries. For example, while tourism increases economic growth in Italy in the short run, it reduces it in Israel. It is assumed that this negative effect in Israel is due to the terrorist attacks in the region. The fact that the negative effect, which is not seen in the long term, is seen in the short term shows that the effects of the factors that negatively affect tourism are valid in the short term, but are not effective in the long term.

The tourism sector in the Mediterranean countries is growing every year and the number of tourists is increasing significantly. This region, which accounts for around a third of world tourism, is still open to development and will continue to develop over the years. The contribution of this development to economic growth is expected to be higher in the future than at present. This is because the tourism sector, as it develops, forces other sectors to develop. The tourism sector stimulates investment in infrastructure, contributes to the development of transport and communication networks and raises the living standards of the local population.

These contributions are the building blocks of sustainable economic growth. Although there are many developed countries in the region, there are also many developing countries. With the development of tourism, it is expected that the development gap between the regions of the countries will decrease and that the countries of the Mediterranean basin will converge in this development process. The main factor for the realisation of these expectations in the long term is the development of monetary and fiscal policies that support the development of the tourism sector, the effective attraction of international investment to the region and the preservation of competitive advantages.